

DAVLATNING IQTISODIY XAVFSIZLIGINING NAZARIY JIHATLARI

**Umarov O. S.,
PhD, dotsent,**

*O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi
Statistika agentligi bo'lim boshligi
Hodjayev Abdulhay Hasanboyevich,
Mustaqil izlanuvchi, Toshkent, O'zbekistan*

THEORETICAL ASPECTS OF STATE ECONOMIC SECURITY

Umarov O. S.,

*PhD, associate professor,
Head of the Department of the Statistical Agency
under the President of the Republic of Uzbekistan
Khodzhayev Abdulhai Hasanboyevich,
Independent researcher, Tashkent, Uzbekistan*

JEL Classification: E58, G21 O6

Annotatsiya: *Ilmiy maqolada davlatning iqtisodiy xavfsizligi, iqtisodiy xavfsizlikni o'zaro ta'sir qiluvchi elementlari, davlatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash strategiyasi, oziq-ovqat, energiya xavfsizligi, ekologik component, davlatning iqtisodiy xavfsizligiga turli xil ichki va tashqi omillar ta'siri, savdo-iqtisodiy, pul va moliyaviy va marketing omillari keng yoritib berilgan.*

Abstract: *In the scientific article, the economic security of the state, the interacting elements of economic security, the strategy for ensuring the economic security of the state, food and energy security, the environmental component, the influence of various internal and external factors on economic security. Government, trade, economic, monetary, financial and marketing factors are covered in detail.*

Kalit so'zlar: *iqtisodiy xavfsizlik, energiya xavfsizligi, ishlab chiqarish, iqtisodiyotning rivojlanish, ilmiy-tadqiqot va texnologik innovatsiyalar, iqtisodiy mustaqillik, iqtisodiyotning barqarorlik.*

Key words: *economic security, energy security, production, economic development,*

research and technological innovation, economic independence, economic stability.

Kirish. Iqtisodiy xavfsizlik muammosi mustaqil davlatchilikning shakllanishi va jamiyatda ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy manfaatlarning qaror topishi bilan bir vaqtda vujudga keladi. Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash har qanday mustaqil davlat uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning dolzarbligi uning milliy iqtisodiyotning aholi uchun normal hayotiy faoliyat sharoitlarini, uni barqaror tarzda resurslar bilan ta'minlash, milliy davlat manfaatlarini ro'yobga chiqara olishga qodirligini ifodalash bilan ham tavsiflanadi. Ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlar iqtisodiyotining biryozlamaligi va qaramligi, aholining past turmushda darajasi o'zida ijtimoiy tahdidni ifodalab, xavfsizlikni saqlashga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

“Iqtisodiy xavfsizlik” atamasi AQShda 1934 yilda, F. Ruzvelt Buyuk Depressiya haqidagi nutqida “Milliy iqtisodiy xavfsizlik” iborasini ishlatganida

kiritilgan. 1947 yilda Milliy xavfsizlik to'g'risidagi qonunning qabul qilinishi va AQSh Prezidenti huzurida Milliy xavfsizlik kengashining tuzilishi iqtisodiyotda xavfsizlikni ta'minlash zarurligini qonunchilik darajasida mustahkamladi. Iqtisodiy xavfsizlik - bu davlatning mavjud maqomini, uning siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini tashqi bosimdan mustaqil ravishda ta'minlash uchun iqtisodiy rivojlanish darajasini saqlab qolish uchun etarli bo'lgan mamlakat iqtisodiyotining holati bu tsivilizatsiyalashgan mamlakatlar standartlariga javob beradigan, aholining mutlaq ko'pchiligining farovonligini ta'minlaydigan qonuniy daromad hisoblanadi.

Material va metodlar. Tadqiqot olib borish davomida monografik tahlil hamda ekspert va tizimli tahlil usullaridan foydalangan holda davlatning iqtisodiy xavfsizligini, iqtisodiy xavfsizlik elementlari, ishlab chiqarishni moddiy ta'minlash, ilmiy-tadqiqot va texnologik innovatsiyalar sohasining rivojlanishi bo'yicha takliflar tayyorlandi.

Davlatning iqtisodiy xavfsizligini uch tomondan talqin qilish mumkin. Iqtisodiy xavfsizlikning birinchi talqini texnologik, iqtisodiy va ishlab chiqarish omillarining kombinatsiyasi, takror ishlab chiqarish tsiklini amalga oshirishga imkon beradigan iqtisodiyotning holati shaklida taqdim etiladi.

Ikkinchi talqin iqtisodiy xavfsizlikni davlat iqtisodiyotining rivojlanishi davomida uning ishlashini ta'minlaydigan muayyan shart-sharoitlarni yaratish jarayoni sifatida ko'rib chiqadi.

Uchinchi talqin iqtisodiy xavfsizlikni o'zaro ta'sir qiluvchi elementlar to'plami sifatida ifodalaydi, xususan:

1. Ishlab chiqarishni moddiy ta'minlash;
2. Asosiy ishlab chiqarish kapitalining hajmi va progressivligi;

3. Ilmiy-tadqiqot va texnologik innovatsiyalar sohasining rivojlanish darajasi;

4. Mahsulotlarni ichki va tashqi bozorlarda sotish imkoniyatlari;

5. Ishchi kuchining holati.

Iqtisodiyot barqarorligi uning elementlarining mustahkamligi va ishonchliligi, tizim ichidagi vertikal, gorizontal va boshqa aloqalari, ichki va tashqi ta'sirlarga bardosh bera olishi bilan tavsiflanadi. Davlatning iqtisodiy xavfsizligining tarkibiy qismlari sanoat salohiyati, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish darajasi, mamlakatning geografik joylashuvi, ijtimoiy-demografik rivojlanish darajasi, iqtisodiyotni davlat boshqaruvi darajasidan iborat[1].

Iqtisodiy xavfsizlik uchta elementni ajratib ko'rsatish mumkin bo'lgan tuzilishga ega:

1. Iqtisodiy mustaqillik, bu milliy resurslarni nazorat qilish imkoniyatini bildiradi. Uning raqobatbardoshligini ta'minlaydigan hamda jahon savdosida, kooperatsiya aloqalarida va fan-texnika yutuqlari almashinuvida teng shartlarda ishtirok etish imkonini beradigan ishlab chiqarish, samaradorlik va mahsulot sifati darajasiga erishish zarur;

2. Milliy iqtisodiyotning barqarorligi, bu mulkni barcha shakllarda himoya qilishni, tadbirkorlik faoliyati uchun ishonchli shart-sharoit va kafolatlarni yaratishni, vaziyatni beqarorlashtirishi mumkin bo'lgan omillarni cheklashni (iqtisoddagi jinoiy tuzilmalarga qarshi kurash) nazarda tutadi. , ijtimoiy qo'zg'olonlarni keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan daromadlarni taqsimlashda jiddiy bo'shliqlarning oldini olish);

3. Zamonaviy, jadal rivojlanayotgan dunyoda ayniqsa muhim bo'lgan o'z-o'zini rivojlantirish va taraqqiyot qobiliyati. Investitsiyalar va innovatsiyalar uchun qulay muhit yaratish, ishlab chiqarishni doimiy

ravishda modernizatsiya qilish, xodimlarning kasbiy, ma'rifiy va umumiy madaniy darajasini oshirish milliy iqtisodiyotning barqarorligi va o'zini o'zi saqlashning zarur va majburiy shartlariga aylandi.

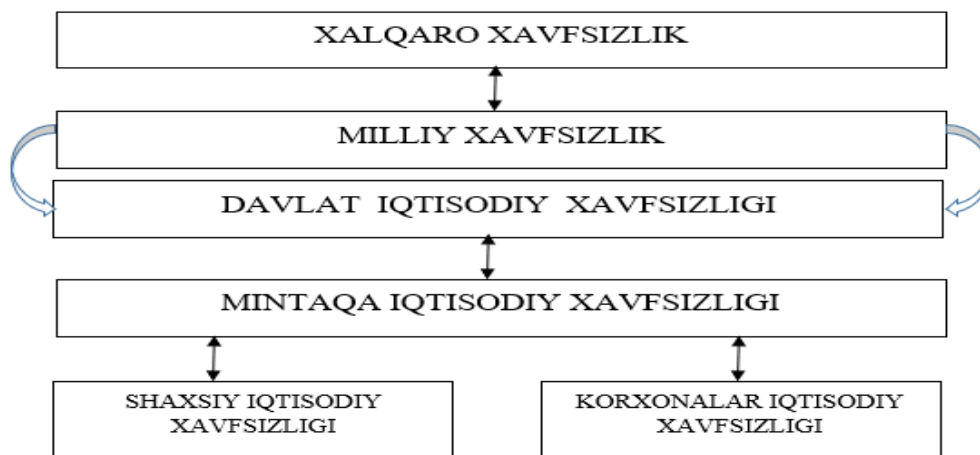
Davlatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash strategiyasi nafaqat jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va ijtimoiy-siyosiy barqarorligini ta'minlashga, balki milliy iqtisodiyotni zarur resurslar bilan ta'minlashga ham yo'naltirilishi kerak. Bular ishlab chiqarilgan mahsulotlarni eksport qilish xavfsizligi, aholi uchun munosib turmush darajasini saqlab qolish.

Shu bilan birga, iqtisodiy xavfsizlik strategiyasini amalga oshirishning asosiy ustuvor yo'nalishlaridan biri bu sohada davlat tomonidan tartibga solish tizimini barpo etishdan iborat bo'lib, bu jamiyat barbod bo'lishining oldini olishda prinsipial ahamiyatga egadir.

Iqtisodiy xavfsizlikning tarkibiy tuzilmaviy elementlari quyidagilardan iborat: texnologik, texnik va ishlab chiqarish, pul-kredit, xomashyo, energiya, ekologik, axborot va ekologik komponentlar. Iqtisodiy xavfsizlikning texnologik tarkibiy qismi

fuqarolik va mudofaa ishlab chiqarishining etakchi tarmoqlarida yutuqni ta'minlaydigan eng qisqa vaqt ichida eng yangi texnologik echimlarni mustaqil ravishda ishlab chiqishni kafolatlaydigan mamlakatning ilmiy-texnik salohiyatining holatini nazarda tutadi. Uning texnik va ishlab chiqarish tarkibiy qismi davlatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash uchun katta ahamiyatga ega. Bu mamlakat sanoatining tashqi iqtisodiy aloqalar uzilishi yoki ichki ijtimoiy-iqtisodiy silkinishlar yuzaga kelgan taqdirda ularning salbiy oqibatlarini tezda bartaraf etish, kengaytirilgan takror ishlab chiqarishni barqaror amalga oshirish, ijtimoiy ehtiyojlarni qondirish qobiliyatini bildiradi. U ishlab chiqarishning ham moddiy, ham ijtimoiy omillari bilan chambarchas bog'liq[2].

Mamlakatning iqtisodiy xavfsizligining mohiyati uning iqtisodiyotining umumiy qabul qilingan standartlarga nisbatan turmush darajasini saqlab turish, aholining hayot sifatini yaxshilash, tahdidlar ta'siriga qarshi turish va mintaqalarning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini ta'minlash qobiliyatidir.

2-rasm. Iqtisodiy xavfsizlik tizimining turli darajalarining o'zaro bog'liqligi¹

¹ <https://e-koncept.ru/2016/46342.htm>- saytidan olingan.

Tashqi ta'minotga qaramlik davlatning milliy xavfsizligiga alohida xavf tug'diradi. Iqtisodiy vaziyat keskinlashganda yoki to'g'ridan-to'g'ri harbiy qarama-qarshilik boshlanganda, bunday qaramlik sezilarli iqtisodiy qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun ham yuqori sifatli va yetarli miqdorda mexanik va texnik mahsulotlarni mahalliy ishlab chiqarish juda zarur.

Pul tarkibiy qismi davlatning chet el kreditlari va investitsiyalarini olish, joylashtirish va ulardan foydalanish, shuningdek, pul-moliya tizimining barqaror ishlashini va davlat ehtiyojlarini qondirishni ta'minlaydigan chegaralar doirasida ularni to'lash qobiliyati sifatida belgilanishi mumkin.

Oziq-ovqat va xom ashyo tarkibiy qismlari mamlakat iqtisodiyotini milliy iqtisodiyotning samarali faoliyat yuritishi uchun zarur bo'lgan miqdorda, mos ravishda oziq-ovqat va xom ashyo bilan ta'minlashni nazarda tutadi. Oziq-ovqat va xom ashyo xavfsizligini ta'minlashning muammoli muammosi milliy iqtisodiyotning oziq-ovqat va xom ashyo importiga bog'liqligidir. Energiya komponenti ichki iste'mol uchun energiya resurslarini jismoniy etkazib berish barqarorligini ta'minlash yoki milliy iqtisodiyotni ular uchun yangi jahon narxlariga moslashtirishni o'z ichiga oladi.

Natijalar. Energiya xavfsizligi to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita yoqilg'i-energetika kompleksining rivojlanishiga zarar etkazishi mumkin bo'lgan hodisalarni aniqlash, aniqlash va tizimlashtirishni o'z ichiga oladi. Davlatning energetik xavfsizligini pasaytiradigan muammolarga quyidagilar kiradi: asosiy vositalarning

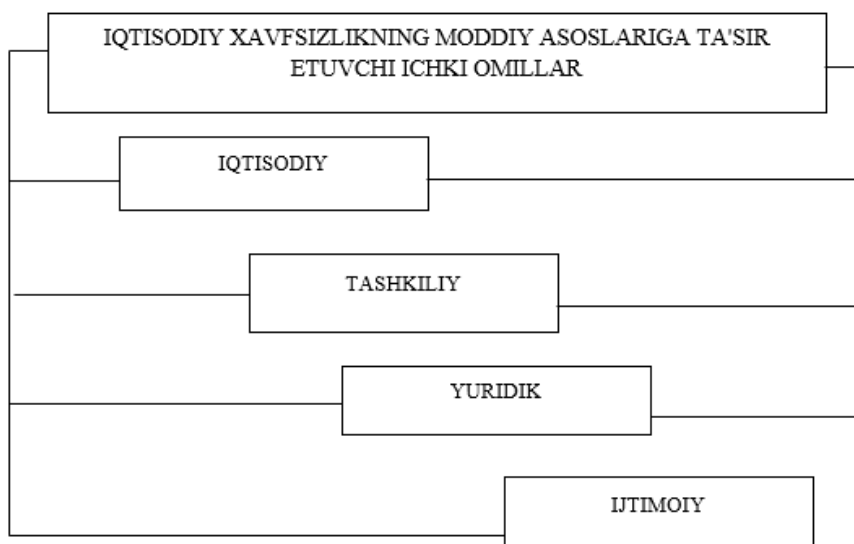
amortizatsiyasi, energiya resurslarining ichki va jahon narxlaridagi tafovut, sanoatda xususiyashtirishning sur'ati va ko'lami, noto'g'ri boshqaruv va mehnat intizomining pasayishi, bu esa energiya resurslarining oshishiga olib keladi[3].

Ekologik komponent milliy iqtisodiyotning jamiyat va atrof-muhit o'rtasidagi qarama-qarshiliklarning oldini olish yoki tezda hal qilish, davlatning iqtisodiy salohiyatiga zarar etkazishga yo'l qo'yilmasligini ta'minlaydi. Axborotlar komponenti ishlab chiqarish texnologiyasining sir saqlanishi kafolatlanadigan mamlakat iqtisodiy kompleksi doirasida va xorijiy sheriklar bilan ishlab chiqarish, ilmiy-texnikaviy axborotni o'zaro almashishning shunday tartibini nazarda tutadi. Davlatning iqtisodiy xavfsizligiga turli xil ichki va tashqi omillar ta'sir ko'rsatadi. Iqtisodiy xavfsizlikning moddiy asoslariga ta'sir etuvchi ichki omillarni quyidagicha tasniflash mumkin (1-rasm).

Iqtisodiy omillarga, o'z navbatida, quyidagilar kiradi: milliy iqtisodiyotning tuzilishi, iqtisodiyotning monopollashuv darajasi, uning raqobatbardoshligi, mamlakat moliya tizimining holati.

Tashkiliy omillar guruhiga odatda quyidagilar kiradi: infratuzilma holati, fan-texnika taraqqiyotining rivojlanishini tashkil etish va iqtisodiyotni boshqarish samaradorligi.

Huquqiy omillarga quyidagilar kiradi: huquqiy intizom, iqtisodiy sohadagi korrupsiya va jinoyatlarga qarshi kurash darajasi, shuningdek, qonunchilikning mukammalligi.

1-rasm. Iqtisodiy xavfsizlikning moddiy asoslariga ta'sir etuvchi ichki omillar[4].

Ijtimoiy omillarga fuqarolarning daromadlaridagi tafovutning oldini olish, terrorizmga qarshi kurashish, daromadlarni yashirishga yo'l qo'ymaslik, maqbul turmush sharoiti va rivojlanishini ta'minlash kiradi.

Tashqi omillar uchta guruhga bo'linadi: Savdo-iqtisodiy; Pul va moliyaviy; Marketing.

Savdo-iqtisodiy omil quyidagilarni o'z ichiga oladi: import tarkibi, ya'ni oziq-ovqat va yuqori texnologiyali tovarlar nisbati, eksport tarkibi va mamlakatning importga bog'liqlik darajasi.

Pul-moliyaviy omillarga quyidagilar kiradi: davlat byudjeti taqchilligi darajasi, ichki va tashqi qarz darajasi, mamlakatning oltin-valyuta zaxiralari.

Marketing omili eksport tovarlarini jahon bozorlarida ilgari surish, bu tovarlarning raqobatbardoshligi bilan ifodalanadi.

Xulosa. Iqtisodiy xavfsizlik asosida rivojlanish va rivojlanishning bardorligini ta'minlovchi muxitga o'xshash muxidni tashkil etuvchi omillar yotadi. Bular material inshootini, uni yangi sifat xolatiga, ya'ni tarkib va tuzum uzgarishiga olib keladigan

uzgarishdir. Milliy va iqtisodiy xavfsizlik quyidagi sinflardan iborat: siyosiy, xarbiy axborot, iqtisodiy va ijtimoiy-iqtisodiy xavfsizlik. Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning asosiy ustuvor yunalishlari milliy manfaatlar, real va potensial xavflarga bog'liq ravishda aniqlanadi.

Shuningdek, davlatning iqtisodiy xavfsizligini uch tomondan talqin qilish mumkin. Iqtisodiyot barqarorligi uning elementlarining mustahkamligi va ishonchliligi, tizim ichidagi vertikal, gorizontal va boshqa aloqalari, ichki va tashqi ta'sirlarga bardosh bera olishi bilan tavsiflanadi. Davlatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash strategiyasi nafaqat jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va ijtimoiy-siyosiy barqarorligini ta'minlashga, balki milliy iqtisodiyotni zarur resurslar bilan ta'minlashga ham yo'naltirilishi kerak. Tashqi ta'minotga qaramlik davlatning milliy xavfsizligiga alohida xavf tug'diradi. Ekologik komponent milliy iqtisodiyotning jamiyat va atrof-muhit o'rtasidagi qarama-qarshiliklarning oldini olish yoki tezda hal qilish, davlatning iqtisodiy salohiyatiga zarar etkazishga yo'l qo'yilmasligini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение // Вопросы экономики. 1994. № 12. С. 5.
2. Абалкин Л.И. Экономическая безопасность России // Вестник Российской Академии наук. 1997. Т. 67. № 9.
3. Олейникова Е.А. Экономическая безопасность (теория и практика). - М.: Классика плюс, 1999. 65 с.
4. Gilad, Ben. Industry Risk Management: CI's Next Step // Competitive Intelligence Magazine. – 4 (3), May-June. – URL: <http://www.academyci.com>
5. Scott, D. Anthony. What's next for innovation? //Chief Executive Magazine, The. – July/August 2009. – URL: www.chiefexecutive.net
6. Abulkasimov X.P. Davlatning sanoat siyosati va sanoat tarmog'ida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash yo'nalishlar. Uslubiy ma'lumot 2021 y.
7. Моделирование и прогнозирование чрезвычайных ситуаций. Научно-практические проблемы. Киев, «Научно», 2000.
8. N.Tuxliyev, A.Kremeniova. O'zbekiston Rspublikasi. Ensiklopedik ma'lumotnoma. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 2002.